

ЕКОЛОГІЧНИЙ ЗРІЗ ПРОБЛЕМ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

На порозі третього тисячоліття надзвичайно актуальними робляться переосмислення людством шляхів подальшого розвитку, об'єктивна оцінка реальних перспектив людської цивілізації. Технічні досягнення радикально змінюють природне й інтелектуальне оточення людини, її світовідчуття. Традиційний "погляд пішохода" людини минулих століть змінився на погляд з автомобіля, або з ліоміатора літака. А.Тойнбі цитує Гомера, який пише, що Одісей впродовж свого неквапного мандрювання бачив міста з їх мешканцями і мав можливість слухати про що вони думають. Сам А.Тойнбі вивчав історію Європи, пішки мандрюючи Італією та Грецією. Сучасна ж людина не спікається з реальністю безпосередньо - вона не здатна її бачити, так би мовити, віч навч. "Оптика пішохода - пише С.С.Аверінцев - у наш час почала в масовому порядку заміщатися оптикою автотуриста, який на великій швидкості проноситься по найрізноманітнішим шляхам життя, поєднуючи їх в дусі колажу, не встигаючи, зрозуміти, ні продумати їх, ні відчути" [1]. Розгубленість сучасної людини перед небаченими темпами цивілізаційного поступу стає найпоширенішим сюжетом сучасної наукової й науково-популярної літератури. "Все більше подій миготить перед очима, все менше часу на уважне, спокійне спостереження за однією проблемою, або ситуацією. Нове й ще незвідане активно втручається в наше життя. Кожне таке вторгнення не має аналогів в попередньому нашому досвіді й деформує нашу здатність до адаптації [2].

Як досить переконливо свідчить історія, на зламі сторіч, а тим паче тисячоліть, для людства настають надзвичайно важкі часи, часи небезпечних потрясінь, "великих перемін" (в які навіть ворогу не бажав попадати відомий китайський мудрець). Створюється ситуація, що вимагає критичного переосмислення набутого досвіду, радикального корегування стратегій майбутнього. На своєрідному переломі знаходимося і ми нині. Це вельми рельєфно проявляється в різноманітних галузях: політиці, економіці, науці, в деформації усталених світоглядних орієнтацій, що особливо впливає на специфіку сучасного "філософського процесу".

Ще зовсім недавно масове розчарування в науково-технічному прогресі і очевидна розгубленість перед його негативними наслідками нашими ідеологами кваліфікувалась як свідчення кризи буржуазної свідомості. Нині, звичайно, ситуація змінилася і замість традиційного оптимізму "радянської людини, що впевнено дивиться в майбутнє", почали домінувати песимізм, розгубленість перед цілою низкою проблем, які негайно з'явилися і вимагають негайного вирішення. Втім їх негаданість є

суто умовною. Просто ми змушені тепер повертатися до того кола питань, якими у свій час знехтували (головним чином з ідеологічних міркувань) і які давно і активно розроблялися на Заході.

Прогресуюче погіршення екологічної ситуації в світі та розвиток екологічних досліджень висувають настійну вимогу взаємної корекції науковості та "софійності", корекції, без якої ми назавжди будемо приречені на нарощування "природоперетворюючої" могутності, порушуючи при цьому передумови й підвалини своєї власної життєдіяльності, втрачаючи сенс власного існування. Тому людина в сучасному світобаченні все менше виступає в якості деміурга, котрий свідомо і послідовно перетворює біосферу в ноосферу. Більш того, "геологічний" вплив її на всі без виключення складові біосфери менш всього може бути оцінений як свідомий і розумний. Саме цим, очевидно, пояснюється переведення людини із статусу "царя природи" в "громадянина природи". В екологічному контексті це положення перетворюється з не зовсім зрозумілої сентенції в наповнену конкретним змістом, цілком доказову концепцію.

Розвиток екологічної обстановки на планеті робить пошуки шляхів подолання екологічної кризи головною проблемою цивілізації. Не буде перебільшенням сказати, що більшість змін у свідомості нашого сучасника, в сфері світогляду, ідеології, науково-методологічній та ін. відбулися під безпосереднім впливом екологічних ідей.

Люди, як правило, недостатньо адекватно уявляють характер і суть глобальних проблем, в тому числі й екологічної. Більшість реагує лише на окремі випадки. Іноді більшого громадського резонансу набуває випадок загибелі лебедя в міському сквері, ніж серйозне забруднення цілого регіону. В глобальному плані реальна загроза виглядає не такою вже й серйозною. Люди, як правило, до можливості планетарної екологічної катастрофи вже адаптувалися й відносяться до цього як до пересічної академічної проблеми, яка майже не стосується їх особисто та їх близьких. Крім того, як вважають психологи, небезпека колективна, "для всіх" сприймається не так вже й драматично. Екологічна ситуація надає шанс померти гуртом, позаяк "в тіні саморобного апокаліпсиса простіше позбавитися жаху персональної смерті" [3]. "На миру і смерть красна". Пересічний землянин залишається, "делікатно" казучи, екологічно некомпетентним і не підозрює, яка небезпека чатує на нього саме з цього боку. Якщо застосувати відоме міркування Ортеги-і-Гассета до цієї ситуації, то фахівець-еколог, що прагне звернути увагу світової громадськості на катастрофічний стан довкілля, уподібнюється блазневі, який з арени словіщає публіку про реальну пожежу, а вона сприймає це як чергову репризу.

До того ж екологічні проблеми мають яскраво виражену політико-ідеологічну компоненту, використовуються як ефективний мітинговий

чинник, засіб впливу на широку громадську думку. Теоретичні й практичні ідеї сучасної екології досить органічно вписуються в програмні матеріали самих різноманітних політичних течій та їх ідеологічні стратегіми (від "екосоціалізму" до "екофашизму"). У фашистській Німеччині навіть існував проєкт перетворення території рейху в заповідник, а сільськогосподарське та промислове виробництво сконцентрувати на загарбаних землях [4]. Відбувається "позеленіння" майже всіх громадських рухів у світі, внаслідок чого з'явилися "поміrkована" та "радикальна" екологія, "глибинна" екологія, екопрагматизм, екомесіанство, концепції екологічної справедливості й органічного розвитку та ін.

В загальноекологічному аспекті все більш відчутними стають елементи містифікації. Що таке, скажімо, "екологічний потенціал території", "рівновага", "усталений розвиток", "гармонізація відношень людини й природи" або "ліквідація наслідків аварії на ЧАЕС"? В процесі пошуків шляхів виходу з екологічної кризи надії покладаються то на систему загальної екологічної освіти, то на жорстку систему правового та економічного регламентування, то на автоматизм ринкової економіки, то на "безвідходні", "замкнуті" технології. Взяті самі по собі, не в комплексі, вони не здатні розв'язати такі складні проблеми. Більш того, деякі з них - сподівання на екологічність ринкової економіки (та ще й з нашою специфікою) та на абсолютно безвідходні технології є не що інше, як міфологеми, здатні дезорієнтувати як громадську думку, так і спеціалістів.

Надзвичайно насторожує та обставина, вважають фахівці, що навіть сучасна наука ще не готова вирішувати проблеми такого рівня складності як екологічні. Трапилося так, що у своєму цивілізованому поступі людина почала "перетворювати" природу значно раніше, ніж прийшла до думки про необхідність її збереження. Сучасна екологічна ситуація поставила усіх нас перед парадоксальним фактом: зі всією очевидністю виявилось, що науково обгрунтоване управління природним комплексом (якщо воно є взагалі можливим) вимагає більш високого рівня знань, ніж цього вимагали традиційні програми по використанню сил та речовин природи у виробничих цілях. Тому й до сьогодні не подолані традиційні міфологеми щодо необмеженості природних ресурсів та можливостей саморегуляції біосфери, про можливість нічим не обмеженого ефективного управління природними комплексами, про те, що економіка може розвиватися лише на базі "дармових" ресурсів природи. До більш пізніх ілюзій належить думка, що хімічними засобами можна позбавитися небажаних представників флори та фауни (бур'яни, шкідники, патогенні мікроби та віруси тощо), не нанісючи при цьому шкоди іншим, "корисним" представникам органічного світу, передусім самій людині. До цього варто додати уявлення про можливість абсолютно безвідходних технологій, про те, що електроенергія АЕС є самою дешевою та екологічно чистою. Внаслідок певної "аберації"

свідомості енергію "мирного атому" ми тлумачимо як альтернативну "нетрадиційній" природній енергії сонця, вітру, термальних джерел та ін.

Сьогодні стає очевидним, що без всебічного врахування можливих екологічних наслідків усіх без винятку соціальних та виробничих проєктів забезпечення оптимального розвитку сучасного суспільства є справою надзвичайно проблематичною. Зокрема, під час планування масштабних, комплексних народногосподарських програм виникає потреба знайти на демографічний, енергетичний, технологічний, соціально-гігієнічний, соціологічний та інші аспекти, приведення їх у відповідність до екологічних нормативів - а це надто складні проблеми. Зауважимо, що для виявлення оптимальних форм взаємодії людини з її природним оточенням недостатньо лише ретельної реєстрації можливих впливів чинників антропогенного походження. Потрібні ще й точні відомості про те, як позначаються ці впливи на життєдіяльності конкретних організмів та угруповань, на кожній ланці біосу, а також на людині. Саме ці складні й здебільшого незрозумілі для пересічного політика речі маємо усвідомлювати й залучати як неодмінні компоненти сучасної політичної практики.

У межах окремої держави - це всебічне екологічне обгрунтування кожного господарського проєкту, організація постійного моніторингу стану природного довкілля, незалежної і компетентної екологічної експертної служби, охорона окремих об'єктів природи, контроль за раціональним використанням природних ресурсів, вжиття відповідних природоохоронних заходів, всебічний розвиток системи екологічної освіти та екологічного виховання.

Оскільки державні кордони не збігаються з фізично-географічними, виникає потреба в координації екологічної політики в масштабах регіонів, і, навіть, зі всіма членами світового співтовариства. Створюються міждержавні асоціації з проблем Балтійського моря, Карпат, басейну Дунаю та ін.

Виникає потреба в здійсненні міжнародно-правових, політичних акцій, орієнтованих на вироблення принципів планетарної екологічної політики. Набуває поширення думка, що загальнолюдські проблеми не можна вирішувати з достатньою ефективністю на рівні урядів окремих країн. Вважається, що нинішня організація світового співтовариства є рудиментарною. Кожна національна держава зацікавлена у збереженні своєї суверенності та територіальної цілісності. Кожна має велетенський і вкрай неефективний бюрократичний апарат і орієнтує ліву частку свого національного продукту на озброєння. Таке марнотратство надзвичайно гальмує розвиток нашої цивілізації. Між іншим процес інтеграції на міжнародному рівні відбувається досить активно. Зокрема створюються "вільний" світовий ринок, глобальна масова культура, світове інформаційне співтовариство. Глобалісти вважають ці ознаки свідченням

формування "супранціональних просторів" та "ультрасучасного суспільства". Не вдаючись до оціночних суджень (добре це чи погано), слід визнати, що цей процес об'єктивно має місце. Красномовною його ілюстрацією є такі міжнародні утворення як ЄЕС, Асоціація держав Північно-Східної Азії, Організація африканської єдності, СНД та ін.

Набуває поширення концепція "єдиного всесвітнього уряду", зиніційована глобалістами, зокрема представниками Римського клубу. Згідно з нею лише єдиний "всепланетний" уряд зможе організувати і підтримувати оптимальний в усіх відношеннях "світовий порядок", раціонально і справедливо використовувати природні й людські ресурси, подолати екологічну кризу й вийти на збалансований режим розвитку. Лише глобальний рівень дозволить створити достатньо ефективну систему скоординованих рішень складних та багатоаспектних проблем сьогодення. У перехідний, до означеного "світового порядку", період планується подальший розвиток міждержавних та міжнародних коаліцій типу ООН, на базі яких було б можливим формування таких міжнародних інституцій, як екологічна школа, екологічна інспекція, міжнародний екологічний суд та ін.

Найнагальнішою проблемою сучасності, яка певним чином інтегрує навколо себе всі інші, є створення безпеки людської цивілізації. Насамперед, пошук шляхів та засобів нейтралізації і подолання негативних тенденцій, які становлять реальну загрозу для нормального існування суспільства та створюють потенціал конфліктності в ньому.

Якщо раніше розробники концепції безпеки акцентували увагу на вивченні потенційних можливостей виникнення міждержавних конфліктів, то для нашого сучасника домінуючим є відчуття небезпеки, що виникає на ґрунті повсякденного буття. Зокрема, йдеться про такі конфліктогенні чинники, як права людини, збереження робочих місць, охорона природного середовища та здоров'я людини, захист особистості від свавілля державних чиновників та інституцій, а також від злочинності. Іншими словами, проблема безпеки перестає бути сферою діяльності лише дипломатів, військових та фахівців із "спецслужб".

Складається надзвичайно складна й суперечлива ситуація. З одного боку - конфліктогенні фактори, що створюють загрозу безпечному існуванню людини, мають тенденцію до локалізації на внутрішньодержавному рівні. З іншого - злочинність, СНД, екологічні забруднення не знають кордонів, стають явищем міжнародним і навіть "загальнолюдським". Реальна загроза безпеці людини в наступному сторіччі, буде пов'язана з поведінкою мільйонів людей, а не з агресією кількох держав, проблема не перестає бути інтернаціональною. Тим паче якщо проаналізувати сучасні компоненти зниження безпеки людини, на наступне сторіччя, а саме - неконтрольоване збільшення населення, нерівність економічних можливостей, надмірна міжнародна міграція,

деградація природного довкілля, виробництво й торгівля наркотиками, міжнародний тероризм, то стає очевидним, що вони можуть бути дослідженими і подоланими лише на основі кооперування зусиль усього людства. Отже, інакше кажучи, проблема безпеки в міжнародних стосунках не перестає бути актуальною, але набуває дещо іншого забарвлення.

Одним із очевидних виявів його є активна "екологізація" цієї проблеми. З огляду на те, що екологічні чинники чим далі, тим більше долучаються до процесу нагромадження конфліктного потенціалу в суспільстві, доречно зазначити, що континуум багатоаспектних чинників феномена безпеки буде неповним без їх якнайповнішого врахування. Драматичні екологічні реалії, що склалися в усьому світі, нині актуалізуються й виявляються на різних рівнях, які можна, звичайно умовно, класифікувати так:

1. *Міжвідомчі.* Реальну загрозу довкіллю створює та обставина, що майже в усіх країнах світу природокористування і природоохоронна діяльність розведені організаційно й концептуально. Одні відомства нещадно експлуатують природу, а інші - нечисленні й маловпливові - її захищають. А тоді, коли робиться спроба поєднання цих функцій, домінує здебільшого природокористування. У зв'язку з цим відомства, розташовані на тій самій території та зорієнтовані на виконання виробничого плану "за будь-яку ціну", входять в протиріччя саме з цього приводу. Негативні вияви так званого "колективного егоїзму" стають типовими саме на екологічному ґрунті.

2. *Міжрегіональні.* Конфлікти цього типу, спричинені екологічними чинниками, є традиційними й посилюються за умов зростання самостійності регіонів. Так, якимось предметом судового розгляду в США був інцидент, що виник між двома південними штатами. В одному з них штучним провокуванням дощу за допомогою новітніх геофізичних засобів "затримали" вологу, яка за нормальних умов діставалася сусідньому штатові. Міжрегіональні конфлікти виникають передусім через забруднення промисловістю одного регіону території іншого або розподілу природних ресурсів: річки, водоймища, нафтові родовища та інші ресурси не підлягають територіальній демаркації. Зауважимо, що такі конфлікти з екологічних причин мають тенденцію до прогресування на терені колишнього Союзу. Виникають, зокрема, проблеми з нерозподілом води в державах Середньої Азії, визначенням регіонів вилову риби в Ризькій затоці між Латвією та Естонією тощо.

3. *Міждержавні (Міжнародні).* Нині екологічна ситуація в кожній окремій країні вже не є внутрішньодержавною справою. Вона стає важливим компонентом міжнародних відносин, предметом різноманітних міжнародних інцидентів та юридичних розборок. Адже всі ми живемо на одній планеті, немов у комунальній квартирі. А оскільки це так, то

"комунальний синдром" виявляється і в планетному масштабі. Збільшення кількості екологічних непорозумінь у міжнародних стосунках спричинює та обставина, що 20 відсотків людей, які мешкають в розвинутих країнах, використовують 80 відсотків світових ресурсів та продукують 90 відсотків світових забруднень. Промисловість США, наприклад, спалює кисню значно більше, ніж його відтворюють ліси, розташовані на американській території. Сірчаний ангідрид із Рурського промислового басейну потрапляє в Нідерланди та країни Скандинавії, із США - в Канаду, із Італії - в Австрію, Швейцарію та Югославію. Світовий океан дедалі більше забруднюють "інтернаціональні" відходи виробництва, нафтопродукти, стоки континентальних річок. Часто-густо виникають "екологічні", "продуктові", "ресурсні" та інші непорозуміння, а то й конфлікти між окремими державами: знаменита "тріскова війна" між Англією та Ісландією, "рибні" конфлікти між Канадою та Іспанією в Атлантиці, між Росією та Японією в районі Курил, між Угорщиною та Чехією щодо використання водних ресурсів Дунаю та ін. Дедалі більше колізії сучасної міжнародної політики, з усіма її крайніми виявами, починає визначати такий ресурс, як нафта. Можна сказати, нині цілком справджується відоме міркування Ж.Клемансо про те, що настане час, коли крапля нафти означатиме для держав і народів стільки ж, як і крапля крові.

Отже, трансформація сучасного суспільства в екологічному контексті відбувається в складних і суперечливих обставинах. Можна лише висловити сподівання, що продуктивне використання евристичного потенціалу вже нагромаджених людством екологічних знань надасть йому можливість адекватно врахувати вимоги нашого часу й забезпечити подальший розвиток.

1. Новый мир. - 1998. - N 12. - С. 242.
2. Тоффлер А. Футурошок. - СПб., 1997.
3. Генис А. Вид из окна // Новый мир. - 1992. - N 8. - С. 219.
4. Винер Д.Р. Экологическая идеология без мифов // Вопросы философии. - 1995. - N 5. - С. 84.